

Становище
за дисертационния труд
на
Веселина Борисова Белева

**„Войната и музеят – структуриране на спомена в съвременния балкански роман
(Женски гласове от втората половина на XX век до днес)“**

от доц. д-р Людмила Любомирова Миндова
(Институт за балканистика с Център по тракология, БАН)

Представеният за разглеждане дисертационен труд на Веселина Борисова Белева, в професионално направление „филология“ с научен код 2.1, показва още с добре формулираната тема и съдържанието си впечатляващо добро вписване не само в съвременния академичен мейнстрийм на хуманитарните изследвания, но и безспорно желание за напълно равностойно участие в балканистичния литературоведски процес. Нека още в началото не пропускаме да отчетем и изрядността на предоставената от докторантката документация по повод откритата процедура за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ въз основа Решението на Факултетния съвет на Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“ от Протокол № 02/11.02.2020 г., както и на Заповед № РД 38-137/12.03.2020 г. от Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“. От автобиографията и научните публикации на Веселина Белева можем допълнително да си изградим представите за нея като за изследовател с богата култура и интереси, както и със задълбоченост, целеносоченост и оригиналност на собствените научни приноси. Особено плодотворно за нейните културологични изследвания и конкретно за дисертационния ѝ труд е съчетанието на литературоведските познания и търсения с професионалната реализация в областта на музейното дело. Към това нека добавим, че под едно умело научно ръководство и в благодатната среда на българската балканистична школа по сравнително литературознание докторантката е създала научен текст, който е от една страна ценен на нивото на своята информативност и аналитизъм, а от друга – със своите компаративистки прочити и добре овладян и привличащ читателя изказ.

Както посочва и самата докторантка, дисертацията се състои от четири глави, увод, заключение и библиография на използваната и цитираната литература, с общ обем от 219 страници. Авторефератът, който се състои от 23 стандартни страници, отговаря на академичните изисквания за съответния жанр и представя напълно подобаващо съдържанието и приносните моменти на дисертационния труд.

Още в уводната глава към своя труд авторката посочва методологичната ориентация на изследването си към сравнителното литературознание и музеологията и можем да кажем, че тя действително умело успява да поддържа навсякъде в своя изследователски текст баланса между тях. Същевременно плюс на труда е, че в действителност той е много по-обемен и широк като методологична перспектива, като хуманитарна основа, като положеност в полето на съвременната култура. Професионалната специализация на докторантката в областта на музейното дело е несъмнен стимул – както впрочем и е посочено в увода – за така ориентираната анализационна процедура. Оригиналната и бърза метафорична мисъл, както и леките преходи между словесната (литературна) и образната (музейна) сфера полагат основите на текст, който притегля читателя към следване на авторските сравнителни прочити.

От гледна точка на обема на изследването структурирането е удачно. Четирите глави показват добра последователност и равномерно изложение на основните авторски тези. Изглежда напълно основателен изборът не на множество, а на няколко писателски почерка (Дубравка Угрешич, Блага Димитрова, Дидо Сотириу, Габриела Адамещяну, Елиф Шафак и др.), тъй като по този начин се осигурява възможност за по-задълбочена работа с художествения текст в полето на сравнителния анализ, без същевременно да се губи богатата литературноисторическа перспектива.

Уводната глава представя добре мотивацията на научното изследване, излагайки ясно основните тези и полагайки текста както в полето на съвременната балканистика, така и на литературната теория. Като е очевидно, че е един от важните фокуси на анализа е връзката между теорията на жанра (конкретно – на романовия жанр) и паметта (музея), търсенето на литературоведска опора в българските и

чуждестранни изследвания по темата прави добро впечатление. Поначало – нека го припомним – съвременната хуманитаристика е силно ориентирана към изследвания на пространствата на паметта и забравата, а темата за войната неизбежно е една от траматичните точки както за колективната, така и за индивидуалната памет. Така и непреживеният болезнен опит от двете Световни войни, твърде горещият завършек на Студената война, преминала в кърваво разпадане на големите постмодерни империи и в новия фанатичен тероризъм на границите на двете хилядолетия – всичко това е реалната основа и подтик на модерните културологични ориентации. В този смисъл дисертационният труд на Веселина Белева акуратно слуша и следва пулса на съвременната култура.

Както посочва авторката в автореферата на своя дисертационен труд, „художествените произведения, основен обект на компаративните изследвания, са: романите „Мъртвите чакат“ [*Oi νεκροί περιμένουν*] (1959) и „Окървавена земя“ [*Ματωμένα χώματα*] (1962), с които е представена гръцката писателка Дидо Сотириу (1909-2004); „Страшния съд“ (1969) и „Подземно небе. Виетнамски дневник 72“ (1972), с които включваме българската писателка Блага Димитрова (1922-2003); „Все същият път, ден след ден“ [*Drumul egal al fiecărei zile*] (1975), „Изгубената сутрин“ [*Dimineață pierdută*] (1983), „Пресрещане“ [*Întâlnirea*] (2007) и „Временното“ [*Provizorat*] (2010), с които е разгледана румънската писателка Габриела Адамещяну; „Музеят на безусловната капитулация“ [*Muzej bezuvjetne predaje*] (1998) и „Министерство на болката“ [*Ministarstvo boli*] (2004) от хърватската писателка Дубравка Угрешич; „Черно мляко: за писането, майчинството и харема вътре в нас“ [*Siyah Süt*] (2007) на турската писателка Елиф Шафак, но с поглед и към романа ѝ „Речник на погледите“ [*Mahrem*] (2000)“.

В хода на анализа са привлечени и други автори и произведения, с които се осъществяват безспорни кореспонденции. Сред тези автори са турският писател Орхан Памук, сръбският – Милорад Павич, българският – Милен Русков, които, наред с редица други творци, вероятно биха били включени в едно компаративно изследване с по-широк обсег и без ограничение на търсенията единствено в полето на женското писане. Макар в изследването да е възможно препращането към големи имена в

световната белетристика като Габриел Гарсия Маркес, Хорхе Луис Борхес, Хулио Кортасар, Умберто Еко, Бруно Шулиц, Данило Киш и други, които далеч преди Милорад Павич, Дубравка Угрешич и останалите разглеждани в дисертацията автори са свързали впечатляващо романовия жанр и музея в своите повествователни експерименти, трябва да се каже, че Веселина Белева е организираща така добре структурата и аргументацията на своето изследване, че то успява да създаде една доста добра представа за различните художествени вариации по темата. При това е добре да не се забравя, че фокусът в дисертационния труд е в сферата на женското писане и проучването в тази плоскост е изключително задълбочено проведено.

Ако при предварителния прочит на труда бях споменала, че е добре да се посочи където е уместно и публикуваната през 2006 г. „Инвентарна книга на социализма“ от Георги Господинов и Яна Генова, прави много добро впечатление, че в редактирания вариант на своя труд авторката е отбелязала тази важна съвременна книга по отношение на фикционалните и нефикционални начини на инвентаризиране на спомените от близкото минало. А тук Веселина Белева не е пропуснала и книгата „Аз живях социализма. 171 лични истории“ (съставител Георги Господинов) – също един от ключовите в този контекст български текстове, участващи равностойно в актуалния световен литературен процес, който показва такъв силен афинитет към музеализацията, архивацията на преживяното, синхронизацията между личната и колективната памет.

Първите две глави по същество се стремят да поставят теоретичната рамка на дисертацията, разкривайки широките познания на авторката в областта на съвременното културологично и литературоведско поле.

Главата „Музеят и войната в двупосочния дискурс Балкани – Западна Европа“ има рамкиращи функции и вписва изследването в контекста на балканистичната научна мисъл от края на предното и началото на новото хилядолетие. Тя е важна, за да очертае основните движения на музейно-литературните симбиози, към които авторката по-насетне ще насочи вниманието на своя читател. От гледна точка на ориентацията на дисертационния труд към теоретизиране и анализиране на женското

писане тук съвсем уместно е предложено проследяване на „повествователните форми между частния и публичния дискурс“ със специален оглед на женското присъствие в този контекст.

Във втората глава „Романът-музей“, която по обем е около два пъти по-голяма от предходната, теоретизирането навлиза в сферата на наратологията, жанрологията и литературната компаративистика. Един от приносните моменти в тази глава е в опита да се очертае историческият път във формирането на хибридната романово-музейна форма. И тук впечатлява амбициозността на авторката да снабди анализа си с обширен литературоведски материал, както и безспорното желание да запознае читателя макар и обзорно с колкото се може повече примери от световната литература. Особено интересна и притежаваща, струва ми се, богат заряд за бъдещи изследвания притежава подглавата „Романът в контекста на модерния музейен (национален) модел на Балканите“. Напомняйки в началото на този текст, че „модерният балкански модел в музейната сфера се случва в контекста на формиране на балканските нации през XIX век“ (с. 68), в неговия край авторката прави заключение с ключово значение в търсенията на цялостния труд: „като повествователни модуси, дневникът и албумът принадлежат не само на военния (националния), но и на литературния музей. Предполагаемото им музейно архивиране в романа означава авторско самосъзнание и желание за значимост на собствения творчески процес.“ (с. 71)

От гледна точка на целите на изследването за нас най-голяма значимост притежава втората част на дисертацията, която представлява същинското изложение и демонстрация на компаративния анализ. Тук вече може да се види и по-ясно самото литературно вдъхновение за авторката на дисертационния труд, която изгражда научната си теза за връзката между съвременното женско романово писане и музея не като хипотетична теоретична конструкция, а на реална художествена основа. Да кажем, „Музей на безусловната капитулация“ на Дубравка Угрешич (макар произведенията на останалите представени в дисертацията автори да дават не по-малко примери) представлява и образец, и мощен стимул за формулиране на конкретната научна теза: със самото заглавие на романа, със смесването на дневниковото и албумното начало (отново слово и образ!), с архивните функции на разказването, с

„ангела на историята“ – все моменти, които докторантката откроява многократно в работата си.

Като обем тази част е и значително по-голяма, което е обосновано от композиционна гледна точка. На пръв поглед неочакван, но всъщност от гледна точка на литературната компаративистика особено удачен е изборът на Веселина Белева да разположи в балканистичния романов контекст прозата на Астрид Линдгрен – писател, също свързан с граничните морско-полуостровни зони на европейската култура, само че не на нейния Юг, а на нейния Север. Тук е любопитно, че шведската авторка е поставена конкретно в обкръжението на гръцката Дидо Сотириу и румънската Габриела Адамещяну, с които е потърсен паралел и по линията на техния споделен интерес към журналистиката. Същевременно, макар в заглавието да не е заявено, самият анализ често съвсем основателно препраща към прозата на Блага Димитрова и Дубравка Угрешич, с която също се откриват значителни сходства. Разбира се, както вече беше споменато, прозата на Угрешич има ключова позиция за самия дисертационен текст – тя е основополагаща за тезата на Веселина Белева за жанровия хибрид на романа-музей, а същевременно представлява източник на мощни смислови лъчения при изследването както на наративните „джендър аспекти“, така и на паметта за войната, изгнаничеството, номадството или другояче казано – в инвентаризирането и архивирането на личната и колективната памет. Това може да се види и в подглавата „3.7 Литературните музеи на две номадки – Елиф Шафак и Дубравка Угрешич“, в която творчеството на хърватската и турската писателка се оказва повод за обговаряне на редица същностни за женското писане теми: за майчинството, за съхраняването на спомена, за дома като памет, но и за паметта като дом (именно защото тук става дума и за литературното номадство), за „Пенелопите“ в литературната и не само литературната история, но и за „женските Одисеи“, и не на последно място и за романа като един от пътищата на човешката личност да съхрани онова, което трагичните сблъсъци в историята и с историята му отнемат.

Последната глава „Музата и лицето на войната“ заимства теза, често срещана във феминистичното говорене за войната и деструкцията. Това, по думите на авторката на дисертационния труд, е „женскостта“ на музея (в измеренията на съхраняване и

консервиране) и „мъжкостта“ на войната (с представата за разрушение)“ (с. 117). От теоретична гледна точка тази теза ще бъде подложена на обстоен анализ в подглавата „4.1. Войната – джандър аспекти на разказването“. Тук са разгледани вариантите на мъжкия и женския героизъм, на родовите техники на употребите и злоупотребите с властта, на градациите и деградациите в половите модели и основните роли на майката и бащата в семейството, на въздействието изобщо на войната върху структурите на дома и на личността, на начините, по които литературата описва тази така и несекваща от началото на своето съществуване битка между Ерос и Танатос. Изглежда важно тук да се спомене една от ключовите феминистки тези, които коментира и Веселина Белева – за войната и национализма като „антиженски“ в своята основа и като едно от средствата „за установяване на контрол над жените като „символ“ и „въплъщение“ на създанието (с.123). В този смисъл тук са оригинални и на място поместени авторските интерпретации върху връзката между женския полюс и съхраняването на паметта, между „музите и музеите“ в главата „4.3 Музата – митологически и литературни преображения на женския глас“.

И в тази подглава прави впечатление, че в своята последна част дисертационният труд на Веселина Белева се насочва отново към полето на теоретизациите с впечатляващ в обхвата си материал от сферата на актуалния културологичен фонд. В този смисъл очевидно основно намерение на изследването е да запознае читателя с една аналитична рамка и да го изкуши, така да се каже, и той да се включи в литературоведската игра по следите на безкрайните „различия и повторения“ в културата. Така, разглеждайки архиваторските и музеализиращи стратегии в художествената литература, самият дисертационен труд прераства в един вид „хранилище“ на културологичната и литературоведската памет, стараяйки се максимално да обеме в себе си богатия библиографски корпус от последните десетилетия. И тук от особен интерес за читателя представлява професионалният опит на авторката в областта на музейното дело, който ѝ дава възможност да изпълни изследването си с многообразен материал от сферата на архивистиката и музеологията.

„Женската Одисея в съвременния балкански роман“ като финален текст от същинската част на дисертацията отново среща писателските модели на четирите

авторки, чието творчество е във фокуса на изследването: Угрешич, Адамешяну, Сотириу и Димитрова. Ако изгнаничеството е една от вечните литературни теми, впечатлява, че до XX век то е предимно свързано с мъжката, ала не и с женската съдба. Световните войни, тоталитарните режими и техният държавен атеизъм с деградацията на семейното огнище и насилственото демагогско квазиеманципиране на жената в крайна сметка я изправят пред два пътя – или в самозаблудата, че ще запази правото си на дом, работа и в крайна сметка съществуване, ако приеме налаганата ѝ от идеологическата машина роля на обезличен, профанизиран и дееротизиран хибрид, изгубил напълно очарованието на своята женственост, или с цената на общественото отхвърляне, изолация и заклеймяване, стигащи нерядко до публичен линч, да избере изгнанието, но с него и изконната свобода на личен избор. Изборът да си тръгне, но да остане пълнокръвна жена – със свой стил, с ясноразпознаваем почерк, със своето създадено за живот и сътворение „лице с необщо изражение“, по думите на един от световните литературни изгнаници – Йосиф Бродски.

За читателя на дисертационния труд на Веселина Белева е важно съполагането на тоталитарния и посттоталитарния опит в художествената литература. В този смисъл тук са оригинални и ползотворни сравненията между изгнаничeskата съдба в прозата на Угрешич и Адамешяну от една страна, а от друга – между Димитрова и Сотириу. В тях де факто се оглежда цял един век от балканския женски „гений на мястото“. Тук, струва ми се, особено ценен момент е опитът на дисертацията да се задълбочи в търсене на една по-дълбинна връзка между индивидуалния глас, почерка, личния белег и самото съществуване. Да се открие, с други думи, словесната първооснова на битието, което Веселина Белева многократно напомня чрез редица литературни и литературнокритически примери, а особено добре го показва и в анализа си на прозата на Блага Димитрова, по отношение на която пише: „Подобно на Одисей майката се завръща у дома – но не просто физически или географски. Заедно с дъщерята, майката преоткрива родния език и свят – отглеждайки дъщерята, тя отглежда езика“ (с.191). Тъй като авторката на дисертационния труд отделя не по-малко място за анализа и на самото художествено творчество като своеобразно майчинство (особено оригинално в прозата на Елиф Шафак), то тъкмо тези и подобни паралели между буквалните и

метафоричните измерения на явленията уплътняват и задълбочават смисловото поле на изследването.

В своя заключителен текст дисертацията отново представя тезата си за литературата като един от пътищата за преодоляване на хаоса на войната: „Всяка война е най-напред война на националните езици (...) На тази война писателките противопоставят литературните творби“ (с. 196). Писането и писмото са своеобразни художествени паметници на носталгията по безвъзвратно изгубеното; те са мястото, в което животът възкръсва от пепелта на разрушенията.

Нека накрая приключим наблюденията си върху дисертационния труд на Веселина Белева с това, че пред нас е текст, който привлича читателя с авторското отношение както към литературата, така и към литературната теория и като ценим неговите достойнства, бихме си позволили да изразим мнението, че в него откриваме всички качества, позволяващи да бъде определен като дисертабилен, а на неговия автор присъдена образователната и научна степен „доктор“.

29.04.2020 г.

Доц. д-р Людмила Миндова

гр. София